

Subject Area
LiteratureYear: 2022
Vol: 8 Issue: 98
PP: 1691-1697Arrival
30 March 2022Published
30 May 2022Article ID Number
62271Article Serial Number
14Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/sssj.62271>**How to Cite This Article**

Çelenlioğlu, A. (2022).
“Tâhâ Hüseyin’in Edîb
Adlı Romanında Mısır
Modernleşmesinin İzini
Sürmek” International
Social Sciences Studies
Journal, (e-ISSN:2587-
1587) Vol:8, Issue:98;
pp:1691-1697

Social Sciences Studies
Journal is licensed under a
Creative Commons
Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

Tâhâ Hüseyin’in Edîb Adlı Romanında Mısır Modernleşmesinin İzini Sürmek**Tracing Egyptian Modernization In Taha Hussein's Novel “Adeeb”**Asiye ÇELENLİOĞLU¹ ¹ Doçent Dr.; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye**ÖZET**

Fransız İhtilali ile tohumları atılan milliyetçilik kavramı ulusların özgürlüğü yanında bu özgürlüğü destekleyecek “sosyal, siyasî ve kültürel özerkliği kazanması” ana fikrinde temellenmiştir. Mısır’ın Napolyon istilasıyla başlayan Batı’yla teması, sadece ulusal bilincin oluşmasında değil söz konusu alanlarda farkındalık kazanılmasında da etkili olmuş, bu süreçte dinî, siyasî ve kültürel şartların haznesinde yoğrulan değişim, sürece dair yükselen farklı seslerin arasında yoluna devam etmiştir. Dünyanın küçük bir köy haline geldiği şimdiye kıyasla değişimin oldukça zor olduğu söz konusu yıllarda, din ve geleneğin etkisiyle oluşan direnci tahmin etmek zor değildir. Dönemin yeni formlarla oluşmaya başlayan edebi yazınında; tarihi literatürde birer madde olarak yer alan modernite araçlarının yaşamsal arka planını, değişimin çetin sürecini, bu sürece hâkim olan duygusal ve düşünsel atmosferi bulmak mümkündür. Bu anlamda Tâhâ Hüseyin’in ‘Edîb’ adlı romanı; toplumsal değişimin ana hatlarını, kültürel çatışma ve yozlaşmayı, moderniteye karşı toplumsal tavrı ortaya koyan önemli bir yapıttır. Söz konusu çalışma, süreci roman çerçevesinde değerlendirip toplumsal arka planına işaret etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Edebiyat, Roman, Gelenek, Modernite**ABSTRACT**

The concept of nationalism, the seeds of which were planted with the French Revolution, is based on the freedom of nations as well as the main idea of gaining social, political and cultural autonomy to support national freedom. Egypt’s contact with the West, which started with the Napoleonic invasion, kindled formation of national consciousness and awareness in aforementioned areas, and in this period, the transformation forged with various religious, political and cultural conditions continued on its way among a multitude of rising voices about the ongoing process. It is not hard to predict the resistance created by the influence of religion and tradition at those times when change was very difficult compared to now the world evolving into a small village. It is possible to find the background of everyday tools of modernity in historical literature, the arduous process of change, the emotional and intellectual atmosphere dominating this period in the literary works of the era which began to take shape with new genres. In this sense, Taha Hüseyin’s novel “Adeeb” (1935) is a significant masterpiece that exhibits the main outlines of social change, cultural conflict and corruption, and the social attitude against modernity. The given study aims to evaluate the process in the framework of the novel and point out its social background.

Key Words: Egypt, Literature, Novel, Tradition, Modernization**1. GİRİŞ**

Toplumsal yapıya dair bütün kuramların ortak noktası değişim, her çağın tartışmasız gerçeği olmakla birlikte şimdiye kıyasla iletişimin güç olduğu toplumlarda hem daha sancılı hem de daha yavaş seyretmiştir. Daha üst bir uygarlıkla temas, bu uygarlığa öykünme ve ulusal kimlikle yoğurarak millileştirme şeklinde ifade edilebilecek olan değişim süreçleri toplumun dinî, siyasî ve kültürel şartlarına göre değişken bir ivme gösterir. Din ve geleneğim hâkim tavrı değişimden en fazla etkilenen olgular olması nedeniyledir. Tarafların kutuplaşması sonucu yaşanan çatışma sadece değişimin hızını etkilerken domino taşı tesiriyle bütün alana yayılarak karşı konulmaz bir dalgaya dönüşür.

Napolyon’un Mısır kuşatmasıyla başlayan (1798) ve Mehmet Ali Paşa döneminde hızlanan Batılılaşma süreci, Osmanlı modernleşmesinde yaşanan benzer tartışmalara sahne olmuştur. Söz konusu dönemde her iki coğrafya için aklın tasarrufunun kalktığı, ilmin nakle teslim olduğu yönündeki eleştiri, dinde tecdid fikrini gündeme getirirken tevekkül ve teslimiyet inancının da sorgulandığı görülür. Cemaleddîn Afgânî (1838-1897) ile başlayan “dini, aslı kaynaklarına döndürme çağrısı” öğrencisi Muhammed Abdûh (1849-1905) ile devam etmiş (Abdûh 2005), istiklal marşı şairi Mehmet Akif’te de yankı bularak, onun pek çok şiir ve hutbesinin ana fikrini oluşturmuştur.

Bu iki coğrafyada moderniteye kaynaklık eden ülke ve toplumsallaşmasında etkili olan araçlar karşılaştırıldığında görülen benzerlik ve edebiyatın bu süreçte oynadığı rol şaşırtıcıdır. Osmanlı’da Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin¹ Fransa izlenimlerini kaleme aldığı *Sefaretnâme*’si (1721) ile Rifâa Râfi et-Tahtâvî’nin *Tahlisu’l-İbriz fi Telhîsu’l-*

¹ Gençliğinde Yeniçeri Ocağı’nın 28. Ortasına (28. Tabur) yazıldığı için “Yirmisekiz” lakabıyla anılan Mehmet Çelebi III. Ahmet tarafından 1720 yılında Fransa’ya büyükelçi olarak gönderilmiştir. Onun bu seyahati anlatan *Sefaretnâme*’si hem Türk edebiyatını süsleyen bir eser hem de tarihe not düşen bir kayıt olarak önemlidir. (Rado 2020).

Bâriz (1834) adlı bu ülkede bulunduğu sırada şahit olduklarını dile getirdiği eseri benzer özelliklere sahiptir. Türk modernleşmesini bu tarihe indirgeyenlerin olduğu düşünüldüğünde, Mısır modernleşmesinin başlangıcı olarak kabul edilen Napolyon'un Mısır'ı işgali ile arasında yarım asırlık bir zaman olduğu görülür.

2. MISIR'DA YENİLEŞME HAREKETLERİ

Kalabalık bir bilim heyetiyle Mısır'a giren Napolyon'un başlattığı yenileşme hareketi (Yalar 2009:55), Osmanlı'nın işgale son vermesi için gönderdiği Mehmet Ali Paşa (1769-1849) tarafından devam ettirilmiş, matbaanın kurulması, tercüme heyetinin oluşturulması, yurt dışına öğrenci gönderilmesi, modern okulların açılması şeklinde askeri alanı besleyecek bir çerçevede kalması hedeflenirken çıkarılan gazete ve dergilerle toplumsal hayatı da içine alan bir kültürel etkinliğe dönüşmüştür.

Mısır modernleşmesinin önünde direnç gösteren iki unsur olarak din ve geleneğin değişimle kurduğu ilişkiye göre değişik modellemeler ortaya çıkmış, klasik kültürün odağını oluşturan Ezherli camianın içinden Hasan Attar ve Tahtâvî gibi âlimler Batı'nın ilim ve tecrübesinden yararlanma fikrini savunmuştur.

Dini, yenileşmenin karşısında engel olarak görmekten ziyade geri kalmışlığın nedenini “dinin özünden uzaklaşma” ve “çoğu dinde bidat olarak ortaya çıkan geleneklere bağlanmak”ta arayanlar “İslam'ı ana kaynaklarına döndürme fikri”ni savunmuştur. Bunlardan biri olan Abdûh'un batıya karşı tavrını belirleyen aşağıdaki cümleler Mısır toplumsal hayatında modernleşmenin temellerinin belirlenmesinde etkili olmuştur:

“Vatanlarına gerçekten iyilik etmek isteyenler gayretlerini ulusun terbiyesi ve eğitimin yaygınlaştırılmasına sarf etmelidir. Ülkenin eğitim öğretim sisteminde yapılacak iyileştirme başka birimlerde yapılacak reformları da kolaylaştıracaktır. Ancak Batı'nın fikir ve öğretilerini ülkeye aktararak kısa bir süre içinde Batı medeniyetleri seviyesine ulaşmayı hedefleyenler büyük bir yanılğı içindedir. Böyle yapmakla uzun soluklu bir dönüşüme son dan başlamış olacaktırlar. (...)

Korkarız ki Batıyı körü körüne taklide ve son dan başa doğru gitmeye devam edersek ahlak ve adetlerimizi kaybedip on dan körü körüne uzaklaşacağız.” (el-Muhâfaza 1987:162)

Yine Osmanlı ve Mısır örneğinde modernleşmenin aracı olarak edebiyatın benzer tavır takındığı, bu sorunsalın tartışılması ve olgunun toplumsallaşmasında etkin rol oynadığı görülür. Din ve geleneğin toplumsal değişim üzerindeki etkisi Modern Mısır edebiyatında yeni edebi formlardan biri olan romanın sorunsalları arasında da yerini almış, Batılılaşmanın toplumsal yönüne değinen Tâhâ Hüseyin'le birlikte Tefvik el-Hâkîm (1898-1987) de *Uşfûr mine 'ş- Şark* adlı romanında bu sorunsalı işlemiştir.

Tâhâ Hüseyin'in *Edîb* adlı romanı eğitimin moderniteye aracılık eden yönü ve yurt dışına giden öğrencilerin hem kültür taşıyıcıları hem de değişimin öznesi olarak psikolojik ve sosyolojik evrimlerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Yeni oluşmaya başlayan bir tür olan roman sanatının ilk örneklerinden sayılan eser, anlatıcı yazar tarafından hikâye edilen ve arkadaşıyla yazışmalarının büyük yer tuttuğu 108 sayfadan müteşekkil, küçük hacimli bir yapıttır. Tâhâ Hüseyin eseri fasih Arapça ile kaleme almış, söz konusu dönemde bazı yapıtlarda yer alan halk dilini hiç kullanmamıştır.

Mısır'ın batılılaşma sorunsalına ışık tutması açısından önemli bir yere sahip olan *Edîb*'e yöneltilen “yazarın *Eyyâm* adlı biyografisinin devamı” olduğu şeklindeki eleştiri, eserin roman özelliği taşıması ve -çok iyi beslemese de- oluşturduğu karakterler açısından haklılığını yitirmektedir.

3. EDİB

Değişimin bireysel tasarruflardan toplumsal ve kültürel etkinliklere, yaşam biçiminden düşünce tarzına kadar hayatın her alanına hâkim olduğu bir devri kavramak isteyen sosyal bilimci, baş vurduğu tarihi vesika ve belgelerle olgunun görünen yönünü deşifre etmekten öteye gidemezken, dönemin sorunsallarının tartışıldığı edebi metinler toplumsal anlamada önemli içeriğe sahiptir. Söz gelimi; ilk tiyatro eserinin ne zaman sergilendiği, ilk sinema filminin ne zaman gösterime girdiği, ilk üniversitenin açılış tarihi ya da kızların okullaşma oranı Mısır'da modernitenin hangi araçlarla ne tarihte ve ne ölçüde ilerlediğini gösterirken değişimin toplumsal yapıya etkisi, yeni oluşumların eski ile ilişkisi ve bu süreçte yaşanan sancı dönemi konu edinen edebi yapıtlarda ortaya konmuştur.

Eğitim süreci Küttâp, Ezher çizgisinde ilerlerken Mısır'da 1908 yılında açılan ilk üniversite ile modern eğitimi deneyimleyen Tâhâ Hüseyin ezber dayalı ilkinin aksine analitik düşünmeyi amaçlayan bu eğitime meftun olmuş, öğrenci heyetiyle gittiği Fransa'da yaşadığı izlenimlerden yola çıkarak modernitenin birey ve toplum üzerindeki etkisini 1935 yılında yayınladığı *Edîb* adlı eserinde tartışmıştır.

Yayınlandığı tarihe rağmen Mısır Üniversitesi'nin açıldığı 1908 yılına işaret eden eserde anlatıcı yazar edebiyata düşkünlüğü dolayısıyla Edib adını verdiği arkadaşı etrafında gelişen olayları anlatırken yeni bir kültürle temasın birey ve toplum üzerindeki etkisine odaklanmıştır.

Ezher öğrencisi olan anlatıcı yazar modern üniversitesinin açıldığı ilk günlerde gürültü çıkartarak dersi sabote eden otuz yaşlarındaki bir gençle tartışmış, sonradan arkadaş olduğu bu kişiyle aynı köyde büyüdüklerini öğrenmiştir (Hüseyin 2014:15). Edebiyata olan düşkünlüğü nedeniyle anlatıcı yazarın Edib adını verdiği bu konuşkan genç, yeni ile eski arasında yaşadığı çelişkiye rağmen Avrupa'yı ilmin kaynağı olarak gören, bu nedenle gittiği Fransa'da yeni kültürün kurbanı haline gelen bir yapıda karakterize edilmiştir. Ancak yazarın bazen ilmi hafife alırken bazen ona meftun olan, bir yandan yeniyi kutsarken bir yandan eskiye hüznlenen bu karakteri iyi yapılandıramadığı görülür. Belki de Tâhâ Hüseyin çizdiği bu karakterle Batı karşısında şaşkına dönen bir nesli sembolize etmek istemiştir.

Yazarak ya da sözlü ama ne olursa olsun duygu ve düşüncelerini paylaşmak isteyen, konuşurken lafı uzatıp çoğu zaman konudan uzaklaşan Edib, liseyi bitirdikten sonra Bayındırlık Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Özgür düşünceye olan tutkusu nedeniyle yurt dışında eğitim almak istemiş, başvurusu kabul edildiğinde evliliği engel teşkil ettiği için eşinden ayrılma kararı almıştır. Eski ile yeni arasında bocalayan ancak moderniteye karşı koyamayan Edib'in eşinden boşanması ve Fransa'daki yeni hayatı, geçirdiği buhran sonrası intiharı hikâyenin ana hatlarını oluştururken eserde kültür çatışması çarpıcı bir şekilde işlenmiştir.

Mısır Batılılaşmasının duygusal arka planına ışık tutan eser, içeriğindeki temel başlıklar olan eğitim, dinde reform ve kültür çatışması adı altında incelenmiş konunun çerçevesi çizildikten sonra romana yansıyan yönü tartışılmıştır.

4. DİNDE REFORM

Toplumsal yapının önemli bileşenlerinden biri olan din olgusunun Fransız devrimiyle sarsılan iktidarı sonrası meydana gelen ahlâkî boşluğu doldurmak için Durkheim başta olmak üzere pek çok düşünür girişimde bulunmuştur. Bu noktada, Saint-Simon ve Auguste Comte'un yeni bir din kurma çabaları 19. yüzyıl düşünürlerinin din olarak gördüğü "bilim" in saltanatıyla sonuçlanmıştır (Kabakçı 2021).

Metafizik bilginin toplumsal normları belirleme yetkisini yitirdiği bu dönemde İslam'ın her çağ ve dönemde temel kaynak olduğu, bilimsel bilgiye onun aracılığıyla ulaşılabileceği iddiası Kur'an'ın bilimsel yorumlamalarına kapı aralamıştır.

Tarih içinde kişisel gücünü din ile perçinlemek ya da dini, menfaat kapısı edinmek isteyenlerin yorumlarıyla akışkanlığını yitiren ve bu yüzyılda geri kalmışlığın nedeni olarak gösterilen dini, asli kaynağına döndürerek içtihat ruhunu canlandırma düşüncesine karşı Ezher şeyhleri ikiye bölünmüştür.

Tâhâ Hüseyin *Eyyâm*'da uzun uzadıya küttapta aldığı temel eğitiminden söz etmiş, Ezher'de okumaya başladığında hissettiği heyecanın zamanla yerini, ezbere ve tekrara yönelik bilgiler nedeniyle bezginliğe bıraktığından bahsetmiştir. Akıllı temel alan ve düşüncenin hâkimiyetine inanan ulemanın öğrencilerde geliştirdiği bakış açısı, dini güvenli alan ilan eden ve tekâmüle karşı çıkan diğer gurupla çelişmeye başlamıştır.

Mısır gündemini bizatihi deneyimleyen Tâhâ Hüseyin'in geleneksel inancı ve onun savunucularını alayla karşılayan, din ve geleneği moderniteye kurban eden Edib'i, "özü yitirmeden tekâmül etmek" fikrini savunan tecdid sahiplerine ters düşmektedir. Fransa'daki özgür yaşamın kendisini baştan çıkaracağı fikrini baştan kabul ederek karısına sadık kalamayacağı için onu boşamaya kalkan Edib kendisine karşı çıkan anlatıcı-yazarı "Ezherli" kalıbına hapsedtiği gibi dinin temel kurallarını özgürlüğün potasında eritme temayülünde bulunmuştur.

Anlatıcı yazar, "Avrupa'ya gittiğinde günah işleyeceğini biliyor buna rağmen gitmekte ısrar ediyorsun, o halde sen, günah işlemekte kararlısın!" dediğinde, kahkahalarla gülen Edib, onu "Fransa'ya giden kâfir ya da en azından zındıktır!" diyen Ezher şeyhleriyle bir tutmuş; boş yere fakülteye gidip Avrupalı hocaları dinlediğini söyleyerek arkadaşıyla alay etmiştir (Hüseyin 2014:50).

Şapka takarak Batılılaşmak ya da sarık sararak doğuya hapsolmek, şeklinde İslam dünyasının Batı'yla temasından itibaren var olagelen kutuplaşmanın eserde de yer alması dönemin gündemine işaret etmesi bakımından önemlidir. Edib'in "hâlâ daha itaat ve günah kelimelerine inanıyor musun?" sorusu bu gündemin satır başlarından birini oluşturmaktadır (Hüseyin 2014:52).

5. EĞİTİM

İhtiyaca yönelik iş gücünün yetiştirilmesi görevi üstlenen eğitim bir toplumsallaşma aracı olarak değerlerin nesilden nesle aktarılmasını da sağlar. Modernitenin toplumsallaşmasında önemli rol oynayan eğitim, sanayi

devrimi sonrası yapının kurumsallaşarak istikrarını hedeflerken postmodern anlayış yaratıcı düşünceye kapı aralamıştır.

Bunun gibi Mısır'da Batılılaşma hareketine kadar temel eğitimin ana kolunu oluşturan 'küttâp' ve dinî eğitimin merkezi olan 'Ezher' klasik bilginin tedavül merkezi olarak görev üstlenmiştir. Geleneğin kalesi olan Ezher, Fatimîler döneminde inşa edilmiş (972), Şii inancının yayılmasında bir eğitim kurumu olarak rol alan cami, çeşitli vakıflarla desteklenip geliştirilmiştir. Eyyübîler döneminde ihmal edilirken Memlûklülük döneminde etrafına inşa edilen medrese ve revaklarla yeniden etkin hale getirilmiştir. En parlak dönemini ise Osmanlı çatısı altında yaşamıştır.

Söz konusu dönemde sadece Mısır'ın değil tüm Arap dünyasının eğitim kurumu olarak görev yapan cami, öğrencilerin ait olduğu bölgeye göre adlandırıldığı revaklarda (Mısır'ın Sâid bölgesinden gelen öğrenciler için Revâku's- Saâyide, Mekke'den gelenler için Revâku'l-Mekkîyyî) kendi hoca, öğrenci ve Revâku'ş-Şeyh adı verilen, başlıları öğrenci ve hocalara dağıtmaktan sorumlu idarecilerle eğitimini sürdürmüştür.

Ezherde'ki belli bir yöntem ve programa bağlı kalmaksızın ezberle yönelik, metin şerhi ve şerhe talik mahiyetindeki eğitim yenileşme döneminde sorgulanmaya başlamıştır. Tâhâ Hüseyin, *Eyyâm* adını verdiği otobiyografisinin üçüncü bölümünde bu eğitimi eleştirirken Mısır'da ilk üniversite açıldığında duyduğu heyecanı dile getirir:

"Sabah namazından sonra tevhit, güneş doğduktan sonra fıkıh dersi, duha vakti çocuk birkaç lokma yedikten sonra bir tane, öğle namazını kıldıktan sonra bir tane daha nahiv dersi. Sonra bir parça kurumuş ekmekle karnını doyurduğu, akşama kadar süren uzun uzadıya bir ara. Akşam namazından sonra şu ya da bu hocadan dinlediği mantık dersi.... Bütün bunlar alışılmış, kalbini, ilgisini, aklını doyurmayan, bilgisine yeni bir şey katmayan derslerdi. Ezherlilerin 'meleke' dediği şeyi edinmiş, şeyhlerin tekrarlayıp durduğu faydasız bilgileri anlama becerisi kazanmıştı.

Fakülte kelimesi söylendiğinde, daha önce duymadığı bu şeyi çok yadırgamıştı. Tek bildiği sabahın köründen gecenin bir kısmına kadar vaktini geçirdiği camiydi. Fakülte neydi, Ezher'le ya da şeyhlerin mekânı olan camilerle arasında ne fark vardı? Bazı şeyhler ne kadar da sık derslerini Ezher yerine bu camilerden birinde yapar olmuştular. Camiler arasındaki yolculuk onu biraz da eğlendiriyordu.

Yakından tanıyınca üniversitenin ne olduğunu anlamıştı. Diğer okullardan farklıydı. En büyük özelliği Ezher'de yapılan derslere hiç benzememesiydi. Derse sadece sarıklı öğrenciler gelmiyor, aralarında şapka takanlar da bulunuyordu. Sayıları belki de daha çoktu çünkü onlar Ezher'den çıkıp gelmiyor – o zaman söylendiği gibi- okul çocuklarının boşa zaman harcadığı kabukla meşgul olmuyorlardı." (Hüseyin 1992:312)

Üniversitenin yanı sıra Mehmet Ali Paşa döneminde ilki 1816 yılında mühendishane, 1827'de tıbbiye, 1836'da dil okulu ve 1827'de Kasru'l Aynî el- Harbiyye olmak üzere modern sistemle eğitim veren okulların açılması ve yurt dışına eğitim amaçlı öğrencilerin gönderilmesi Mısır modernleşmesinin temel taşı olmuştur. Ezher'in modernleşmeye karşı tutumunun tamamen olumsuz olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Zira mevcut durumu koruyarak güvenli alanda kalmak isteyenler, Batı'ya eğitim için giden öğrencileri dinden çıkmakla itham edenler yanında din ve bilimi aynı potada eriten ve onu aslî kaynağına döndürerek işlevsellik kazandırmak gayesinde olanlar çoğunluktadır. Ezherli öğrencilerin fakülteyi büyük bir sevinçle karşılaması ve üniversite eğitiminin köy çocukları arasında da yayılması, Mısır'da modernite önünde geleneğin dinden daha büyük bir engel olduğunun işaretidir.

Edîb, klasik eğitimle yetişen Ezherli öğrencileri üniversitede şahit oldukları her türlü konferansı hayranlıkla dinledikleri için eleştirirken, kendini ateşe atan pervane misali meftun olduğu Fransa'da can vermiştir. Sadece Ezher'de verilen eğitimi değil Mısır Üniversitesindeki konferansları da küçümserken bilginin kaynağı olarak kitapları görmektedir:

"Ne duymak istiyorsunuz, ama sizi mazur görmek gerekir; Ezher'den geliyorsunuz sizin için her şey kıymetli ve her şey yenidir.

(...)

Konferanstan çıkar çıkmaz yanımıza gelir; "konferansı beğendin mi diye sorarken cüppemi ya da kaftanımı çekiştirirdi. Evet diyecek olursam; "Neyini beğendin? Gerçekten anladın mı?" diye karşılık verirdi. Sıkça söylediği şey; derslere karşı bu kadar istekli ve hırslı olmamamızı, sandığımız kadar değerli olmayan bu şeyler için helak olmaya gerek yoktu." (Hüseyin 2014:11)

Mısır modernleşmesine şahitlik eden Tâhâ Hüseyin, makalenin konusu olan *Edîb* adlı romanı başta olmak üzere otobiyografisini yazdığı *el-Eyyâm* (Günler, 1929) ve eğitim sistemiyle ilgili öneriler sunduğu *Müstakbelü's-Sekâfe*

fi Mısır (Hüseyin 1996) (*Mısır'da Kültürün Geleceği*, 1939) adlı eserlerinde modernite aracı olarak okulların oynadığı rolü tartışmıştır. Modern eğitimi olumlarken klasik eğitimin sembolü haline gelen Ezher'i eleştirdiği bu eserlerde, yurt dışına eğitim için giden öğrencilerin yaşadığı kültür çatışmasını ve kültür elçileri olarak oynadıkları rolü de görmek mümkündür.

6. KÜLTÜR ÇATIŞMASI

Yurt dışına eğitim için giden öğrenci heyetleri Mısır Batılılaşmasında önemli diğer bir unsurdur. Mehmet Ali Paşa döneminde İtalya, İngiltere, Fransa başta olmak üzere Batı ülkelerine gönderilen öğrencilerin 1813 yılından 1847 yılına kadar sayısı 319'a ulaşır. Fransa'ya 1826 yılında gönderilen ilk heyette bulunan 44 öğrenciden beşi sağlık ve liyakatsizlik sorunları nedeniyle eğitimini tamamlamadan dönmek zorunda kalmıştır. Bu öğrenci gurubu arasında hükümet memurları, Ezher mezunları ve modern eğitim kurumlarından mezun olan öğrenciler vardır. Söz konusu öğrenciler Batı kültürüyle tanışmış ve ülkelerine sadece ilim alanında yeni beceriler kazanarak değil, tanıştıkları bu yeni kültürün taşıyıcısı olarak da dönmüşlerdir.

İlk defa Batı ile temas eden öğrenci velilerinin yaşadığı endişe, romanda aşağıdaki gibi betimlenmiştir:

“Sana ne annemin üzüntüsünü ne de babamın öfkesini anlatabilirim. Şu kadarını bil ki annem ancak çok ısrar edildiğinde sadece ölmeyecek kadar yemek yiyor, çok az uyuyor ve sürekli ağlıyor. Çok sevdiği dert ortağı oğlunu kaybedeceğinden o kadar emin ki... Üniversiteden, üniversiteyi akıl edenlerden, ilimden, ilime meftun ve ona davet eden herkesten nefret ediyor. Okullar vesilesiyle Mısır'ın tanıştığı medeniyete lanet okuyor. Babanın kardeşlerine yaptığı gibi beni küttaptan alıp onlarla birlikte iklim kasabasındaki okula gönderdiği günü hatırladıkça kahroluyor. (...)” (Hüseyin 2014:29)

Yurt dışından dönen öğrencilerin Batılılaşmada oynadıkları rol sadece yeni fikirleri gündeme getirmekle kalmamış bazı Avrupa adet ve geleneklerinin yayılmasında da etkili olmuştur. Yemek yerken çatal, bıçak kullanmak ve Avrupaî tarzda giyinmek bunlar arasındadır. Mehmet Ali'nin yurt dışından dönen öğrencileri bu davranışlardan sakındırdığı bilinmektedir (Hüseyin 1996:137).

Mısır romanının çıkış noktalarından biri olan kadın konusunun da moderniteyle birlikte gündeme gelen tartışmalar arasında yer aldığı unutulmamalıdır. Mısır'da yenilikçi hareketin öncülerinden sayılan et-Tahtâvî modern Mısır düşüncesinin babası ve Mısır kültür hareketinin kurucusu olarak adlandırılır. Kız çocuklarının eğitimini savunan Tahtâvî'ye göre “Kızlar okuma, yazma, aritmetik gibi onların terbiye ve zekâsına katkı sağlayacak, erkeklerle konuşup fikir paylaşmasına imkân verecek ilimleri öğrenmelidir.” (el-Muhâfaza 1987:15)

Edib'in yurt dışına gitme isteği kabul edildiğinde eşinden boşanmasının asıl nedeni bekâr olmanın şart koşulması değil Fransa'ya gittiğinde karısına sadık kalamayacağı endişesidir.

Anlatıcı yazarın üniversiteye evli olduğunu bildirmemesi yönündeki teklifine aşağıdaki şekilde cevap verir:

“Yalan söylemenin günah olduğunu düşündüğüm için değil, karımı boşandıktan daha büyük günaha girme korkusuyla bunu yapmıyorum. Avrupa hakkında çok şey biliyorum; azımsanmayacak kadar roman okudum, Avrupa'ya gidenlerden çok şey dinledim. Bütün bunlardan Avrupaî yaşam tarzına kayıtsız kalamayacağımı ve karısına vefalı bir adamın yapması gerektiği gibi cazibesine karşı gelemeyeceğimi anladım. Eminim günaha batacağım, bütün bunları tek başıma yüklenmek istiyorum. Üniversiteye yalan söyleyebilirim fakat karıma yalan söyleyemem. Kulaklarıma kadar günaha batmışken ona vefalı bir eş gibi davranmak istemiyorum.” (Hüseyin 2014:50)

Edib, daha Fransa'ya gitmeden iradesini günahahtan yana kullanırken Marsilya'ya varır varmaz kaldığı oteldeki kat görevlisi Fernande ile ilişki yaşamıştır. İlk zamanlar karısından boşanmanın ıstırabını duyarken zamanla buna alışır, Fransa'da tanıştığı Aline ile yaşadığı aşk nedeniyle Sorbon'da aldığı derslerini ihmal etmeye başlar.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Mısır'ın öğrencileri geri çağırmasına kulak asmayıp iyi gününde sefasını sürdürdüğü Fransa'yı kötü gününde terk etmeyeceğini söyleyerek Paris'te kalmaya devam eder. Savaş koşulları, içkiye düşkünlüğü ve istikrar bulmayan gelgitleri nedeniyle cinnet geçirir, akıl hastanesine kaldırılır ve orada ölür.

Paris'teki yaşamı Mısır'da büyük piramidin içinde nefessiz kaldıktan sonra dışarı çıkınca hissettiği hafifliğe benzeten Edib (Hüseyin 2014:89), arkadaşına yazdığı mektupta eğitimi bir kenara bırakıp vaktini kahvede ya da kızlarla birlikte geçiren, ailelerinden aldıkları parayı oyuna, oynaşa harcayan Mısırlılardan bahseder. Gurbette, birbirlerine destek olmak şöyle dursun haset eden arkadaşları yerine Fransızlarla vakit geçirmeyi tercih etmektedir (Hüseyin 2014:90).

Yazar'ın Edîb için çizdiği “yabancı bir kültürün içinde kaybolan gencin hazin sonu” kültür çatışmasının birey üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Roman, Batılılaşmanın nasıl olacağı sorusuna “kültürel değerleri yitirmeden bilginin transfer edilmesi” şeklinde cevap veren düşünürleri teyit eder mahiyettedir.

Fransa'da sadece düşüncenin değil ruhun ve bedeninin özgürlüğü Edîb'in doğulu fitratını baştan çıkartırken Mısır'da ülkenin yenilenen yüzü başlarda Edîb'in içini acıtır. Marsilya'dan anlatıcı yazara gönderdiği mektupta Avrupa'ya gelince insan olduğunu ve Ahtal'ın hikâyesinde söylediği gibi suyla kanmayıp içkiyle susuzluğunu giderdiğini yazarken (Hüseyin 2014:81) Mısır'dayken geçmişe duyduğu özlem şaşırtıcıdır.

Anlatıcı yazarla yaptığı sohbette geçmişe duyduğu özlem, anne-babasına veda etmek için gittiği köyde gördüğü değişimi betimlerken hissettiği hüznün, moderniteye kucak açmasına engel olmasa da geleneklerle yoğrulmuş fitratını incitmiştir. Edîb, Kahire halkı gibi dil kırarak konuşan, böylelikle farklı olduklarını kanıtlamaya çalışan Emine ve Azîze'den bahsederken yapmacık oldukları için onları eleştirir. Şehirde doğal ortamında belki ruhuna hitap edecek bu iki kızın köyde eğreti durduğunu düşünerek köy kızlarını onlara bin kere tercih edeceğini söylemiştir. Ne çekici ne de cezbedici olan doğal güzelliğin tutkunuyum diyen Edîb, Mütenebbî'nin şu şiirini terennüm eder:

“Medeniyetin güzelliği övgüyle vâir olur,

Çöl ise övgüye gerek duymayacak güzelliktedir.” (Hüseyin 2014:23)

Başlarda bir yandan evrilen dünyaya ayak uydurmanın mecburiyeti diğer yanda alışılmışlığın güvenli alanından uzaklaşma kaygısı yaşayan birey, eskiye olan özlemle yeniye olan tutkunun nöbetleşe esiri olurken zamanla yeninin meftunu haline gelir. Yenilik, sınırları silinmeye başlayan eskinin içine usulca sokulurken zamanla fark edilmeyen bütünlüğe eriştiğinde değişimin ne zaman başladığı fark edilmez olmuştur.

7. SONUÇ

Mısır'ın askerî hedefe yönelik batılılaşma süreci toplumsal yapıda meydana gelecek değişime karşı kontrollü başlasa da yeni açılan okullar, tercüme eserler ve en önemlisi yurt dışına eğitim için gönderilen öğrenciler modernitenin toplumsal zemine yayılmasını kolaylaştırmıştır. Değişim bir kez başladıktan sonra domino taşı etkisiyle tüm alana yayılan tılsımlı bir silah olmuş, İngiltere'nin Mısır'ı istilasını, büyük savaş yıllarında Kahire sokaklarını dolduran asker sayısı ve onların yaşam tarzına yönelik değişen yapı toplumda ahlaki dejenerasyona kapı aralamıştır.

Tâhâ Hüseyin'in 1938 yılında yayınladığı Edîb adlı romanı söz konusu dönemin sorunsallarına işaret etmesi bakımından önemlidir. Batı'da özgür düşüncenin esas alındığı, din anlayışı, gelenek ve toplumsal değerlerin sorgulandığı bu dönemde onunla temas eden Mısırlı entelektüellerin sergilediği tavır Batılılaşmanın farklı formüllerini ortaya çıkarmıştır.

Özgür düşünceye meftun olup din ve örfü ona kurban eden Edîb yüzünü tamamen Batı'ya çeviren fanatizmi temsil ederken, anlatıcı yazar, dinde tecdid görüşünde olan, temel kaynaklara bağlı kalarak tekâmül fikrini savunan Muhammed Abdûh ekolünü temsil etmektedir. Ezher içerisinde Avrupa'ya gitmeyi dinden çıkmak olarak gören üçüncü bir gurup ise tamamen Batılılaşma karşıtıdır.

Romanın söz konusu gündeme dair içerdiği diğer bir sorunsal Avrupa'ya eğitim için giden öğrencilerin yaşadığı kültür çatışmasıdır. Mısır'da geleneksel kültürle yetişmiş öğrencilerin bazıları aşırı özgürlüğün sarhoşluğunda amacından uzaklaşıp Batı kültürü içinde kaybolmuştur. Meftun olduğu bu uygarlıkta akli dengesini yitiren Edîb bunlardan biridir.

108 sayfadan oluşan romanda yazar fasih bir dil kullanmış ve eser yeni oluşmaya başlayan roman sanatı için atılan ilk adımlardan birini oluşturmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Edîb karakterinin çok iyi beslenmediği ya da yazarın Batılılaşma karşısında yaşanan kafa karışıklığını vurgulamak için bu şekilde karakterize ettiği söylenebilir. Mısır'ın Batılılaşma gündemini bizatihi yaşayan yazarın Fransa tecrübesi de hesaba katıldığında verdiği malumat dönemin sosyolojik etüdü için oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdûh, M. (2005). el-Urvetu'l-Vuskâ Cemâleddîn Afgânî, Müessesetu'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire.
- El-Muhâfaza, A. (1987). el-İtticâhâtu'l-Fikriyye inde'l-Arap fi Asrî'n-Nahda, el-Ehliyye li'n-Neşri et-Tevzî, Beyrut.
- Hüseyin, T. (2014). Edîb, Müessesetu'l-Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire.
- Hüseyin, T. (1992). Eyyâm, Müessesetu'l-Ehrâm, Kahire.

Hüseyin, T. (1996). Müstakbelu's-Sekâfe fi Mısır, Dâru'l-Meârif, Kahire.

Kabakçı, Enis. (2021). "Sosyoloji Tarihi II", AUZEF, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr (Online Erişim: 19.02.2021). URL: https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/sosyoloji_tarihi_2/1/index.html

Rado, Ş. (2020). Paris'te bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnâmesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yalar, M. (2009). Arap Edebiyatına Giriş, Emin Yayınları, Bursa.